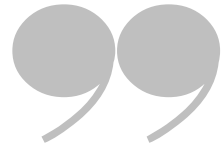

ROSTÁS SZANDRA

Identitásválság, avagy a Kelet és a Nyugat Orhan Pamuk Hó című regényében

„Én mindkettőben [a keleti és nyugati világban] büntudat nélkül tudok vándorolni, és mindkettőben otthon érzem magam”¹ – mondja Orhan Pamuk, a Nobel-díjas török író, akit a Kelet és a Nyugat írójának is szokás nevezni. Pamuk műveiben gyakran megjelennek a török identitás keresés dilemmái: mi a viszonya Törökországnak a Kelettel és a Nyugattal, a modernizációval és a hagyományokkal, az iszlámmal és a szekularizációval, a nacionalizmussal. Regényeiben éppúgy helyet kap a perzsa, iszlám kultúra, ahogy a nyugati. Egyik különlegessége éppen ebben a sokoldalú perspektívában rejlik, amely egyben az elfogulatlan írásmódot is biztosítja.

Edward Said szerint a Nyugat kitalált egy biológiai determinizmusból, morális és politikai rosszallások megnyilvánulásából összetákolt „keletrendszert”, amelybe belepasszírozzák a keleti népeket, elmaradottnak, elkorcsosultnak, civilizálatlannak és retardáltak bélyegezve őket.² Pamuk regényét olvasva megállapíthatjuk, ez fordítva is elmondható, a Keletnek is van egy ilyen összetákolt nyugat-elképzelése, amelybe a Nyugatot skatulyázzák be. A tanulmány ezeket az „összetákolt rendszereket” kívánja vizsgálni a regény világán belül.

A *Hó* főhőse, Ka 15 évnyi távollét után látogat haza Frankfurtból Törökországba. Névlegesen azért jön Karsba, hogy cikket írjon a karsi lányok között tomboló öngyilkossági hullámról, a valós célja azonban az, hogy feleségül kérje valamikori barátja exfeleségét, Ipeket. Mivel Karsban folyamatosan havazik, a szélsőséges szekularisták kihasználják a hó okozta elszigeteltséget, és katonai puccsot visznek véghez. A négy nap alatt, amit Ka itt tölt, feltárul előttünk Törökország társadalma. Pamuk felvonultatja az összes sztereotípiát, ami az országról eszünkbe juthat: iszlamisták, vallási fanatikusok, reakciósök, szekularisták, fejkendő nők, nacionalizmus, vallás, puccs. Azonban olyan módon teszi ezt, hogy a regény végére az olvasó garantáltan át fogja

¹ Maya Jaggi: *Between two worlds*, in The Guardian. <https://www.theguardian.com/books/2007/dec/08/classics.nobelprize> (2023. április 21.)

² Edward Said: *Orientalizmus*. Fordította Péri Benedek, Európa Kiadó, Budapest, 2000, 355.

értékelni magában a Törökországról és a török emberekről alkotott elképzeléseit. Pamuk „első és egyetlen politikai regényénél” talán egy mű sem reprezentálja jobban, miért is szokás ezt a társadalmilag változatos országot, Törökországot, Európát és Ázsiát összekötő hídnak nevezni.

Kelet és Nyugat a regény világában

Az egyik központi dolog, mely befolyásolja a regényben az egyén és a környezete presztízsét, a földrajzi elhelyezkedés és a származás. A *Hó* a kelet-anatóliai régió északi csücskében található Karsban játszódik, amely a '90-es évek Törökországának mikrokozmosza: keverednek és szemben állnak egymással itt a nyugatias szekuláris, a keleti iszlamista és az etnikai alapú ideológiák.³ Kars a főhős, Ka szerint, az ország legszegényebb, legelfeledettebb zuga. Karsszal szemben ott áll Isztambul, az ország (egyik) legnyugatiasabb, legmodernebb városa, ahonnan a főhős származik. A két város közötti távolság megteremti az abban lakó emberek közötti hierarchiát is. Nem számít, hogy maga Ka is egy szerény körülmények között élő török, Kars mégis egy ismeretlen, „határmezsgyén túli más világot” jelent számára, amibe belépni egyenlő azzal, mint kimerészkedni a középosztálybeli nevelés korlátai közül. Ka felülről tekintő nézőpontja mellett megismerjük a karsiak alulról felfelé irányuló nézőpontját is: a regény egésze tele van olyan párbeszédekkel, magatartásformákkal, amelyek Isztambul és az isztambuli ember felsőbbiségét érzékeltetik Karsszal és a karsiakkal szemben. Önmagában az a tény, hogy Ka isztambuli, különböző felfedezéseknek enged teret. Már Ka „nyugatias megjelenése is” – elegáns, Frankfurtban vásárolt kabátjáról szinte mindenki megjegyzést tesz – megteremti a főhős másságát, idegen voltát. A nyugatiasága azonban nem mindig vált ki (nyílt) tiszteletet. Emigráns törökként a vele és a hozzá hasonlóakhoz kapcsolódó sztereotípiák az, hogy nyugatmajmoló ateista, a Nyugat rabszolgája, aki eldobta a hagyományait, és lenézi a saját országát, magát pedig felsőbbrendűnek képzei.

A tisztelet–megvetés kettőssége nemcsak Kával, hanem az egész Nyugattal szemben észlelhető, és ennek a kettősségnek köszönhetően válik a Nyugat egyszerre bálványozott és gyűlölt jelenséggé a regényben. Míg az egyik oldalon egy nagyon erősen vallási alapú kultúrát figyelhetünk meg, addig a másik oldalon egy modernizálódó, nyugati eszményt követő, viszonylag új kultúra tűnik fel. Jellemző, hogy a kultúrák képviselői veszélyt vizionálnak a saját kultúrájukkal szemben, és ebből adódóan azt képzelik, hogy meg kell védeniük a kultúrájukat annak fenyegetőitől. Az ellenségeskedést meg kell indokolni, vagy legalábbis indokokat kell gyártani. A Nyugat-ellenesség a

³ Erdağ Göknar: *Orhan Pamuk, Secularism and Blasphemy. The Politics of the Turkish Novel*, Routledge, London & New York, 2013, 184.

Kelettel való összehasonlításban nyeri el létjogosultságát. Van egy saját pozitív kultúra-képük, és ellenpólusként felállítódik egy ezzel – elméletben – mindenben ellentétes kultúra képe, amely e tulajdonságai miatt válik ellenségé. Egy másfajta összehasonlításban azonban a Nyugat az ő szemükben is magasabb szintet képvisel, pl. gazdasági, technológiai, tudományos, kulturális stb. fejlettségi szintje révén, és ez kimondatlan irigységet, kisebbségi érzetet szül. Hiszen bármennyire is dicsőítik a saját kultúrájukat, és bármennyire is átkozzák a Nyugatot, Pamuk érzékelteti, hogy mindezek alatt megbújik egy erős megfelelési vágy is. Áhítóznak arra, hogy a Nyugat elismerje Törökországot, emberszámba vegye a török embereket. Ez az önértékelési probléma ezt a látens megfelelési vágyat átalakítja egyfajta ösztönös tiltakozássá. A regény szereplői kényszeresen hangoztatják, hogy nem akarnak olyanok lenni, mint a nyugatiak. Ott van ebben a kudarcból való félelem is, de önbecsülési kérdés is: azt gondolják, a Nyugat elismerését csak azáltal vívhatják ki, ha asszimilálódnak hozzájuk, amivel viszont feladnák saját identitásukat, és elveszítenék a büszkeségüket. Ezért is válnak az olyan törökök, mint Ka nyugatmajmoló rabszolgákká a szemükben. Ez a gondolkodásmód azonban azt feltételezi, hogy a Nyugathoz társított olyan fogalmak, mint pl. a kulturáltság, műveltség, modernség, fejlettség valóban csak a Nyugat sajátjai, s ha egy török próbál meg ezeknek megfelelően viselkedni, az megtagadja önmagát, és csak a nyugati viselkedésmintát utánozza, nekik akar megfelelni, ebből pedig az következik, hogy lenézi a Keletet, és megtagadja a származását. Egyfelől tehát nehezményezik, hogy a Nyugat sztereotipizálja őket, másfelől ők is sztereotipizálják önmagukat. „Büszke vagyok valamennyi jellemvonásomra, ami nem európai bennem. Büszke vagyok arra, amit az európaiak gyerekesnek, kegyetlennek, primitívnek tartanak. Ha az európaiak szépek, leghőbb vágyam, hogy csúf legyek, ha az ő eszük úgy vág, mint a borotva, az én agyam maradjon csak tompa, ha ők modern gondolkodású emberek, engedjék meg, hogy én továbbra is együgyű, buta török legyek”⁴ – mondja egy kurd fiú a regény egyik jelenetében.

Nem vitatva, hogy a regény vallásos szereplőinek hazaszeretete és vallási meggyőződése a nemzetnek és az iszlámnak szól, megfigyelhető, hogy a Nyugat ellen irányuló gyűlölet gyökeres része a nemzeti, vallási önmeghatározásuknak, a nemzeti kohéziójuknak: a Nyugat-gyűlölet táplálja a saját kultúrájuk iránti szeretetet. Ez a folyamatos Nyugattal való összehasonlítási kényszer a nemzeti önértékelési zavarra világít rá. A saját értékeiket szinte mindig a Nyugattal ellentétben magasztalják fel, látszólagos fölényérzetet teremtve ezzel. Alfred Adler szerint a kisebbségi komplexus és a fölénykomplexus egymásból adódnak. Amikor valakiben valami miatt, pl. alacsony társadalmi státusza vagy mássága miatt kisebbségi komplexus alakul

⁴ Orhan Pamuk: *Hó I–II*. Fordította Ladányi Katalin, Ulpius-ház, Budapest 2005, II. kötet, 122.

ki, az frusztrációt teremt benne, ami arra készíti, hogy megpróbálja kompenzálni a komplexusát, és ebből alakul ki a fölény-komplexus.⁵ Pamuk is ugyanezt a folyamatot érzékelteti szereplőinek pszichológiájában.

A kisebbségi komplexus megvan a főhősben is, nála azonban a fölény-komplexus helyett alázat alakult ki a nyugati kultúra iránt. „Lehet, hogy úriembernek születtem, de Németországban csak egy hitvány jelentéktelen senki vagyok. Én ott nem érek semmit, nem találok a helyem”⁶ – mondja. Ka úgynevezett nyugati identitása kizárólag isztambuli származásából, neveltéséből fakad, a „valódi Nyugatnak” semmi köze hozzá. Az ő esete jól mutatja, hogy más dolog beleszületni a Nyugatba, és más bevándorlóként élni Nyugaton. A bizonytalansága, a muszlimokhoz való közelebb kerülése is azt erősíti, hogy Németország inkább elbizonytalanította, identitásválságba taszította őt. Frankfurti életéről szóló megnyilatkozásai mind felidéznek a nyugati országok keleti bevándorlóinak általános negatív élményeit, tapasztalatait. Hiszen hiába művelt, európai kultúrán nevelkedett költő, mégsem találja a helyét Németországban, nem sikerült beilleszkednie a társadalomba, sem a hivatásában, sem a magánéletében nem jutott előre. Ka nem a klasszikus „kikeresztett bevándorló” abból a szempontból, hogy a szegregációjának az oka nem a kulturális különbségekből adódik. Hiszen nem igazán különbözik kulturálisan a németektől, semmilyen devianciát nem mutat, ennek ellenére mégis kívülálló marad. A regény inkább azt sejteti, hogy Kának – talán török származásából fakadó – kisebbségi érzete van Németországban. Ezt bizonyítja, hogy amikor Karsba érkezik, nyugalom és békesség szállja meg, mert nála is gyengébb, esendőbb emberekkel beszélhet. Frankfurt olyan Ka gondolatában, mintha csupa sikeres ember lakna, holott ez nyilvánvalóan nem így van. Karsban azonban már az első ember, akivel találkozik, nála társadalmilag alacsonyabb rendűnek tűnik, és ez örömmel tölti el. Az is sokatmondó, hogy Ka Frankfurtban soha nem jár értelmiségi német körökbe, nem keresi a német értelmiség társaságát, mert nem meri keresni. Azt, hogy valójában vágya ezekbe a körökbe, az a részletesen kigondolt mese bizonyítja, amit Éjszeműnek és Kadifének ad elő a Hans Hansen és családjával eltöltött vacsoráról. Ez a betét a regényben szintén bemutatja Ka fentebb említett problémáját, Hans Hansen ugyanis egyértelműen intertextuális utalás Thomas Mann *Tonio Kröger* című elbeszélésére. Thomas Mannál is szerepel Hans Hansen, akinek szintén Ingeborgnak hívják a feleségét, és akiért a félig olasz Tonio Kröger is szenvedélyesen rajongott gyerekként. Ahogy Tonio Kröger számára, Ka számára is Hans Hansen testesíti meg a vágyott ideált: a jóképű, széles vállú, szőke, kék szemű, eminens, rendezett életű, pedáns, kiegyensúlyozott német férfit, aki feleségével „ahhoz a világos acélkék szemű és szőke

⁵ Alfred Adler: *Emberismeret. Gyakorlati individuálpaszichológia*. Ford. Kulcsár István, Göncöl Kiadó Kft., Budapest 1994, 33–34.

⁶ Orhan Pamuk: *Hó*, I. kötet, 165.

hajú emberfajtaához tartoznak, amelynek látása a tisztaság, zavartalan derű és ugyanakkor a büszke és egyszerű megközelíthetlenség ridegség képzetét idézte föl”.⁷ Amíg a német Hans Hansen „fényárban úszó, gyönyörű, kertesházában” él a „szép, boldog családjával”, biztos egzisztenciával bír, esténként segít a gyerekeinek megírni a leckét, addig a török bevándorló Ka egy kis sötét lakásban lakik, magányosan, segélyből és alkalmi felolvasóestekből él, esténként pedig pornófilmet néz. Mindkét Hans Hansen kontrasztja a főhősöknek, s ettől válnak olyan elérhetetlenné. Tonio Kröger hiába a gazdag konzul, Kröger fia, Ka pedig hiába művelt, Európában élő költő, nem tartozhatnak a Hans Hansenek köreihez. Ka szavai mögött érezhető a keleti emigráns vágya az asszimilációra, arra, hogy a nyugatiak megbecsüljék, elfogadják őt.

Ka ebből a kirekesztőnek vélt németországi közegből érkezik meg Karsba, ahol az erőviszonyok teljesen megváltoznak. Karsban fontos embernek számít, és bár megvetést is kap, de mindenképpen tényezőként számolnak vele. Főként a regény első felében még ki-kibukik Kából is egy-egy nyugati és ateista felsőbbrendűséget hangoztató, a vallást vagy a török szokásokat becsmérlő kijelentés, amelyekben némi iróniát is elrejt Pamuk. Például a politikai menekült, segélyből élő, Németországban szinte remeteként élő költő szemében a hívők életképtelen elvont alakok, amíg a magafajta „istentelen szekularisták” képesek megbirkózni minden e világi feladattal, tudnak bánni a Nyugattal, és elintézik az iszlamisták helyett az üzleti és az államügyeket.⁸ Vagy szerinte egy hozzá hasonló „nyugati kultúrán felnőtt irodalmárhoz” nem illik, hogy feleségül kérjen egy olyan nőt, akit alig ismer, miközben pontosan ez a terve, és ezt is teszi. Nem ad időt magának és Ípeknek arra, hogy megismerjék egymást, ki akarja hagyni a „modern” társadalomra jellemző randevúzás, együttjárás időszakát, s a török hagyományokra jellemző tempóban akar nőülni.

Ka megingott ateizmusát – amely a regényben szoros kapcsolatban áll a modern, nyugati identitással – Kars és a hóésés (amelyről Kának mindig Isten jut eszébe) hozzák felszínre. A valláshoz, Istenhez fűződő viszonyában a modern, független, európai ember vívódását figyelhetjük meg, aki számára a hit egyszerre a vágy és a megvetés tárgya. Egyfelől vágyik az Istennel való kapcsolatra, Isten szeretetére, valami magasztosra, amit nem kap meg a „modern frankfurti lélettől”, és amit irigyel a vallásos emberektől. Másfelől ott az Istenember közötti alá-fölé rendeltségi viszony, az Istennel szembeni alázatosság, ami nem fér össze a szabad, „nyugati” individualitással. Török viszonylatban ráadásul a vallás még a „gazdag, modern, virágzó” ország megvalósulásának hátráltatójaként értelmeződik, ami még jobban megnehezíti a hitre áhítózó

⁷ Thomas Mann: *Tonio Kröger*. Fordította Lányi Viktor.
<https://mek.oszk.hu/00400/00437/00437.htm>

⁸ Orhan Pamuk: *Hó*, I. kötet, 101.

főhős dolgát. Érdekes megemlíteni, hogy Ka szemében ez a számára ellen-szenves szervilis magatartás csakis a muszlimokra jellemző, a keresztényekre nem. „De amikor Európába mentem, ráéreztem, hogy létezik másfajta Isten, aki egyáltalán nem hasonlít a faragatlan, szakállas reakciók Istenéhez. (...) Én olyan Istent akarok, aki nem kívánja tőlem, hogy a jelenlétében levegyem a cipőmet (...) és térdre borulva bárkinek is kezét csókoljak” – mondja Ka a sejhnek.⁹ Pedig nincs igaza, hiszen a kereszténység éppúgy megköveteli az alázatosságot a hívőtől, mint az iszlám. Állítása tehát nem egy valós és átgondolt érv, hanem megint csak sztereotipizálás: számára a nyugati kultúra mindenben magasabbrendű, a vallásuk, az Istenük is feljebb való. Érdekesség, hogy Ka Karsban tovább bonyolódó identitásválsága véget vet az évek óta tartó költői válságának: sok idő után Karsban kap először ihletet a versíráshoz a hitről folytatott viták után. Úgy érzi, mintha csak Istentől kapná a sugallatot.

Ka istenvágyában felfedezhető a keleti világhoz való tartozásnak a vágya is. Az identitásválság mindig valamilyen hiányból adódik. Ka esetében ez a magány, tehát a társ, a közösség és a megbecsülés hiánya. „Európaivá akarom válni” – mondja.¹⁰ A múlt idő arra utal, hogy ez nem sikerült. Ez tipikusan a kirekesztett (vagy önmagát kirekesztő) bevándorló élménye: nem tudott asszimilálódni a külföldi országban, ezért most szíve mélyén visszavágyódna a saját országa kultúrájába. Csakhogy Kának nincs hová visszatérnie. Egy ideig fontos emberré válik Karsban, szerelemre, barátokra talál, de mindez csak időszakos, ahogy a hőésés. Ka már nem is török, de németté sem tud válni, nem tud teljes szívvel hinni Allahban, és már a radikálissá vált szekularisták között sem találja a helyét. Ka mindenhol idegen, és mindenhol magányos.

A fejkendő-kérdés és az öngyilkos lányok

A regényben kiemelt szerepe van a fejkendőnek, viselése központi kérdés. Mondhatni, a politikai viták középpontjában a fejkendő-kérdés áll. Szó szerint élet-halál harc folyik körülötte, emberek halnak meg érte, embereket ölnék meg miatta. De miért övezi ennyi vita ezt az ártalmatlannak tűnő ruhadarabot egy muszlim többségű országban? Törökországban a fejkendőviselési tilalom valóban létezett, több évtizeden keresztül alkotmányba volt foglalva, hogy állami intézményekben a viselése nem megengedett. A tilalmat azért vezették be még Atatürk idejében, mert a Török Köztársaság alapelve az volt, hogy az államot és a vallást teljes mértékben szét kell választani egymástól. Ám a fejkendő, amire iszlám jelképként tekintenek, ennek ellent-

⁹ Orhan Pamuk: *Hó*, I. kötet, 155.

¹⁰ Uo.

mond. A '80-as években azonban egyre több nő tért vissza a fejkendő viseléséhez, ez pedig megrémítette a szekularistákat. Bevezettek hát egy olyan rendelkezést, mely szerint a fejkendőt viselő lányokat ki kell küldeni az egyetemi előadótermekből.¹¹

A *Hó* egy olyan időszakot mutat be, amikor a fejkendő-kérdés kiélezett politikai viták témája. Pamuk megszólaltat minden csoportot, a konzervatív vallásos nőt, a vallásos feministát, a modern ateista nőt, a szekularista férfit, az iszlamista férfit stb. A regényben látszólag mindenki a nők szabadságát akarja kivívni, de Pamuk bemutatja, hogy ez valójában, csak az ügyről legkevésbé megkérdozetteknek, a nőknek az érdeke. A férfiak szándéka pont az ellenkezője. Az egyik fél a megkérdozésük nélkül le akarja vetetni velük, ne-hogy veszélyeztesse a szekularizációt. A másik fél rájuk akarja húzni a kendőt, mert a kendő levételével az iszlamisták erejét gyengítik, ráadásul a hajadonfótt nő tisztességtelennek és nyugatmajmolónak minősül. A regény férfiainak világában úgy tűnik, a kendő-kérdés csupán a politikai hatalmi harc tere, ahol azon múlik, hogy kinek a kezében van a hatalom, hogy a nők viselhetnek-e kendőt. A regény felteszi a kérdést: mit jelent a kendő? A szabadság szimbóluma vagy az elnyomás jelképe? Akkor szabad a nő, ha nem kell kendőt hordania, vagy ha szabadon hordhatja? Pamuk rávilágít arra, hogyan válik a fejkendő egyszerre mindkettő szimbólumává, és hogyan ruházódik fel még egyéb jelentésekkel.

A regényben a kendő-kérdés az öngyilkos lányok apropóján válik Kars legégetőbb problémájává. Az öngyilkosságok újabb lehetőséget teremtenek a politikai hatalom számára a kölcsönös bünbakkeresésre. A szekularisták az iszlámot hibáztatják. Szerintük ezeket a lányokat a muszlim kultúrának a nőket alsóbbrendűnek tekintő, patriarchális attitűdje tette boldogtalanná, s ez kergette őket a halálba. Az iszlamisták szerint a kendőtilalom az oka az öngyilkosságoknak, a lányok nem tudták elviselni a szégyent, hogy kendő nélkül kelljen járnuk. Az öngyilkosságuk politikai lázadás a szekularisták ellen, feláldozták az életüket a kendőért, vagyis a hitükért.

A lányok történeteiben tipikus vidéki török női sorsok tárulnak elénk. Például a 16 éves lányé, aki azért végzett magával, mert a tanára azzal vádolta, hogy már nem szűz. Colleen Lutz Clemens „kulturális halálnak”¹² nevezi a lány végzetét. Ebben a kultúrában a női szüzesség mindenképp felett álló érték, és aki elveszíti, vagy akit csak ilyen gyanú ér, az értéktelenné, senkinek sem kellővé válik. Ez az eset jól mutatja, hogy Karsban a török lányok teste mennyire közügy: egy tanár a diákja nemi életéről pletykálhat, és a szüzességének elvesztését vádként használhatja fel. A lányt azonnal elítélik, míg a tanárt

¹¹ Merve Kavakci: *Headscarf Politics in Turkey: A Postcolonial Reading*, Palgrave Macmillan, New York, 2010.

¹² Colleen Ann Lutz Clemens: *Suicide Girls: Orhan Pamuk's Snow and the Politics of Resistance in Contemporary Turkey*, in *Feminist Formations*, vol. 23, no. 1, 2011, 144.

senki sem vonja felelősségre. A török nő még holtában sem rendelkezhet a saját teste felett: a lányról a boncolás során kiderítik, hogy mégis szűz volt.

Az öngyilkos lányok közül Tesliméről tudunk meg a legtöbbet. Az ő karaktere az, melyben a két oldal összecsapása igazán megmutatkozik, sorsába az összes öngyilkos fejkendő lány sorsát belesűríti Pamuk.¹³ Teslime egyszerre harcoss feminista és tanult lány, tehát ellentmond annak az „elnyomott” nőalaknak, amilyennek a szekularista erők elképzelik a muszlim lányokat, de közben mélyen vallásos is. Az esete azt reprezentálja, hogy a patriarchális családmódel és az állami nyomás hogy nehezedik rá egy fejkendő lányra annyira, hogy az öngyilkosság maradjon az egyetlen megoldás. Egy igazi hívó számára a fejkendő nem pusztán vallási jelkép, hanem önmeghatározás is, ezért a fejkendő levétele is öngyilkosság: ha leveszi a fejkendőjét, megszűnik önmaga lenni. „Én nem attól félek, hogy átváltozom valaki mássá. (...) Az a gondolat rémít halálra, hogy nem tudok majd visszaváltozni, és soha többé nem lehetek olyan, mint most – sőt örökre elfelejtem, ki vagyok. Emiatt lesz az ember öngyilkos.”¹⁴ Teslimének és a hozzá hasonló lányoknak az öngyilkosság marad az egyetlen út, hogy egyidejűleg ellenállhassanak a világi és a vallási hatalomnak. Sokan azért választják a fizikai öngyilkosságot az identitás-öngyilkosság helyett, mert ha az utóbbit választanák, megadnák magukat a hatalomnak. A fizikai halál viszont véget vet ennek a harcnak, legalábbis a halál által azt az illúziót kapja, hogy a teste már nem használható fel többé ebben a hatalmi harcban.¹⁵

A magát a fejkendőjével felakasztó Teslime halálában a fejkendő felruházódik még egy újabb jelentéssel. A szent kendő, amely egyszerre volt a hitének és az önmeghatározásának a kifejezése, azáltal, hogy az öngyilkosság eszközévé válik, egyszerre lesz az istenkáromlás és a törvénysértés eszköze.¹⁶ Ebben az értelemben a kendő, ami a szekularisták szemében a rabság és az iszlám jelképe, pont az ellenkezőjévé változik: iszlámmellenes és szabadságszimbólummá. A szabadság még a hitnél is fontosabb értéké válik a regényben. A lányok öngyilkosságukkal mindkét félnek ellentmondanak. Nem veszik le a fejkendőjét, s ezzel ellentmondanak annak az alkotmánynak, ami erre akarná kényszeríteni őket, ugyanakkor ellentmondanak a Koránnak is, amely súlyos bűnként tekint az öngyilkosságra. Haláluk nem támasztja alá sem a szekularisták, sem az iszlámisták vádjait, sokkal inkább azt szimbolizálja, hogy egyik oldalhoz sem akarnak tartozni. Pamuk ugyanakkor rámutat, hogy az öngyilkosság nem jó megoldás, hiszen ezek a lányok hiába vetettek véget az életüknek, még a haláluk után is politikai eszközök. Ahogy a szüzesség elvesztésével megvádolt 16 éves lány esetében is az igazi tragédia nem

¹³ Colleen Ann Lutz Clemens: *Suicide Girls*, 145.

¹⁴ Orhan Pamuk: *Hó*, I. kötet, 197.

¹⁵ Colleen Ann Lutz Clemens: *Suicide Girls*, 148.

¹⁶ Colleen Ann Lutz Clemens: *Suicide Girls*, 149.

a halál, hanem az, hogy a lányok halála által sem változik semmi, nem történik előremozdulás. Nemcsak az élő, hanem a halott testük is bábu marad a politikai sakkasztélyban.

Érdemes a kendő-kérdést az identitáskifejező és vallási szerepén túl is megvizsgálni. Vagyis azt, hogy a regényben szereplő egyetemista lányok számára – akik egyébként nem viselkednek az élet minden területén a Korán előírásai szerint – az identitás feladásán és a vallási előíráson kívül miért olyan hatalmas megpróbáltatás fedetlen fővel járni. Érzékletesen fogalmazza meg ezt a problémát Hande, amikor arról a „vörös körmű, festett hajú, kirendelt agitátorról” beszél, akit Ankarából küldtek a karsi lányokhoz, hogy lebeszélje őket a fejkendőről. Hande álmaiban olyannak látja önmagát, mint ez a nő, divatos ruhákban, túsarkú cipőben, rövid szoknyában jár, és a férfiak megbámulják. Ez egyszerre tölti el örömmel és mély szégyenérzettel. Tehát ha álmaikban miniszoknyás, festett nők is szeretnének lenni ezek a fejkendő lányok, erre nincs lehetőségük, mert a fejkendő viselése – olykor öntudatlanul, mert annyira evidencia – a társadalom által kikényszerített norma. A test szégyenletes, tehát takargatni való dolog. Még Ka is hasonlóan gondolkodik. „Ka a nyugati kultúrával átitatott isztambuli középosztályban nőtt fel, s ezekben a körökben azt tanulta, hogy egy kendős asszony csak a külvárosból vagy vidékről jöhet (...) Esetleg a tejesember felesége, vagy valami hasonló egyszerű teremtés, tehát a nép gyermeke.”¹⁷

Világos, hogy a hívő nézőpontjából a fejkendő szorosan összefügg a tisztességes nő képével, aki a „keleti nő”, míg a fedetlen fő a tisztességtelen nő képével, aki a „nyugati típusú nő.” A szekularisták nézőpontjából a fejkendő viselése a műveltség és az önbecsülés fokmérője, és a fejkendő lány egy elnyomott, önbecsülés nélküli és mindenképpen egyszerű, primitív lény.

Pamuk a sztereotípiákat a történet során megtöri. A regény „nyugati típusú” főhősnője, İpek a társadalmi problémákra érzéketlen, szinte csak a saját magánéletével foglalkozó, Kadiféhez viszonyítva „egyszerű” nő. Míg a fejkendő lányok (pl. Kadife, Teslime) azok, akiket „magasztosabb,” a szekularisták által a „nyugati típusú” nőhöz társított tulajdonságokkal ruházott fel, mint pl. a küzdeni akarás, harcosság, bátorság, feminizmus. A „fejkendő lányok tisztességesek” sztereotípiát is megkérdőjelezi azáltal, hogy Hande és Kadife is beleegyeznek a Korán által tiltott házasság nélküli szexuális kapcsolatba. Az iszlamista merénylő állítását is, miszerint a fejkendő nő el tudja kerülni, hogy a tárgyiasítás áldozatává váljon a teste, kétségbe vonja Pamuk. Hiszen a fejkendő nem óvja meg Kadifét attól, hogy szexualizálják: Ka többször is megjegyzéseket tesz magában a lány testéről, fantáziál róla.

A regényben láthatunk tehát egyrészt egy „nyugati” nézetet, egy török „szekularista” nézetet és egy „feminista-liberális” nézetet, amelyek mind a

¹⁷ Orhan Pamuk: *Hó*, I. kötet, 37.

fejkendő a nemek közötti egyenlőtlenség, a rabság jelképének tekintik. Velük szemben áll egy másfajta feminista, vallási liberalizmust hirdető nézet, amely a fejkendő a nők vallási szabadsága kifejezésének tartja, és persze ott az iszlám szempont is, amely vallási előírásaként, a nő tisztességének szimbólumaként tekint a kendőre. Pamuk nem ítélkezik a fejkendő felett, helyette megszólaltatja azokat, akik kimaradnak ebből a politikai diskurzusból: a fejkendő nőket. Megválaszoltatja velük azt a kérdést, amely fölött szintén eltekintenek a politikában: hogy a fejkendő nő számára mit jelent a kendő? Lehet társadalmi norma (Hande), de rámutat arra, hogy ha ez így is van, egy muszlim kultúrában szocializálódott lány a levételét mégsem szabadságként éli meg, mint a Sunay Zaim-szindarabok főhősnői, hanem hatalmas lelki nehézségként. Pamuk bemutatja a fejkendőől megszabaduló nő társadalmi megítélését. De megmutatja azt is, hogy a fejkendő lehet a mély, őszinte valóságosság kifejezése is (Teslime), amelynek semmi köze a férfiakhoz, és ellentétben azzal, amit a szekularisták és a nyugati közgondolkodás vél róla, lehet a szabad választás, a női szabadság szimbóluma is (Kadife).

Pamuk regénye nagy odafigyeléssel ábrázolja a '90-es évekbeli Törökország társadalmát, és talán a mait is. Megszólaltat szinte mindenkit: a szélsőséges nyugatgyűlölő terroristát, a radikális iszlámellenes szekularistát, a baloldali szocialistát, a mélyen vallásos imámképzősöket, a szenvedélyesen Nyugatellenes kurd ifjút, a feminista fejkendő lányt, a hagyományos fejkendő lányt, valamint a két kultúra között álló, nyugati emigráns török főhőst, és még sok mindenki mást. Az ő vallásról, kultúráról, politikáról elhangzó véleményeik részletes panorámát nyújtanak a török társadalom gondolkodásmódjáról. Pamuk a regény során folyamatosan előhossa a Nyugatról, keletről, szekularizmusról, fejkendő lányokról, muszlimokról szóló sztereotípiákat, sokszor lerombolja, olykor igazolja őket. Bemutatja minden oldal nézőpontjait. A regény olvasása közben azt érezheti az olvasó: a különféle nézeteknek megvan a maguk igaza. A baloldali családból származó, „nyugati” neveltetést kapó, nem vallásos Pamuk célja pontosan ez volt a *Hóval*, bemutatni és megérteni azokat is, akik tőle teljesen más nézetet képviselnek. „Azt akartam, hogy a politikai iszlámisták és a kemalisták is a saját logikájuk szerint kiáltsák világgá a véleményüket, anélkül hogy ebbe belekeveredne a saját hangom (...) Az én könyvem szlogenje: megérteni az embereket. Ha ez megtörtént, Törökországot is megértjük” – mondja az író egy NTV-nek adott interjújában.¹⁸ A regény végén azonban figyelmeztet minket, hogy ez csupán kísérlet, teljesen megérteni lehetetlen: „Szóval, ha egyszer Karszban játszódó könyvet találna írni, és engem is bele akarna venni, figyelmeztesse az olvasóit, nehogy elhiggyék, amit rólam vagy bármelyikünkről mesélt, mert olyan messziről

¹⁸ *Ka, Kar, Kars...* <http://arsiv.ntv.com.tr/news/130806.asp>

senki sem érthet meg minket... sem az életünket. (...) A nyugatiak mindent el fognak hinni magának! – kiáltotta Fázil. – Ha bölcs, emberséges, felsőbbrendű lényeknek szeretnék látni magukat, csupán kedves, mókás népségnek kell képzelniük minket, és be kell beszélniük maguknak, hogy együtt éreznek velünk, sőt szeretnek is mindnyájunkat. De ha beleírja a könyvébe, amit az előbb mondtam, akkor az olvasói nem vesznek mindent készpénznek. Legalább a lelkük mélyén kételkedni fognak.”¹⁹ (Pamuk 2005: II. 378)

¹⁹ Orhan Pamuk: *Hó*, II. kötet, 378.